

Alternatív javaslat a *székely* név és társadalmi csoport eredetének magyarázatára

1.rész

Keszi Tamás

Intercisa Múzeum

KIVONAT

A *székely* szót a 'szövik' igéből képezték az -l/ly deverbilis nomenképző használatával. A szó eredeti jelentése 'gyorsan mozgó, szökevény, elszökő (ember)'. A társadalmi csoport kialakulása a 11. században kezdődött. A folyamat elindítója a földesúri rendszer kiépítése és a gyakori háborúk voltak, amelyek szolgák és függőségbe került szabadok szökéseihöz, 'kóborlásához' vezettek. A menekülők elsősorban a gyéren lakott határvidéken telepedtek meg, ahol a különböző eredetű csoportok egységes identitást alakítottak ki. A folyamat történeti párhuzamát az 'apiruk, a kozákok és a magyar hajdúk' példája kínálja.

Kulcsszavak: *székely*, *szökevény*, *üzbég/izbég*, Csaba, államalapítás, „kóborlás,” határvidék, intézményi vákuum, 'apiruk, kozákok, hajdúk'

A *székely* név és csoport eredete minden más, a magyarságon belül létező néprajzi csoporténál izgalmasabb kérdés.¹ Ennek az a magyarázata, hogy a 13. századi történeti irodalom

1 Itt szeretnék köszönetet mondani Klima Lászlónak kéziratom lektorálásáért és javaslataiért, valamint Gerstner Károlynak, akinek a nyelvészeti észrevételeire a megfelelő helyen válaszolok. Külön köszönettel tartozom Fehér Bencének baráti segítségéért, amelyet kéziratom megjelenéséhez nyújtott, valamint a kötet lektorainak, akik javaslataikkal segítettek a végleges szöveg

szerint a székelyek Árpád honfoglalása idején már a Kárpát-medencében éltek, Attila király népe, sőt a hunok leszármazottai voltak. A székelykérdés tehát hagyományosan szorosan kapcsolódik a magyarság eredetének, Kárpát-medencei megtelepedésének/megtelepedéseinek időpontjához/idejéhez, ezért erős érzelmi töltéssel is rendelkezik.

A probléma jelentőségéhez mérhető a megoldásával próbálkozó nyelvészeti és történeti szakirodalom mennyisége. Ennek ismertetésétől – mivel célom nem a vita – eltekintek, helyette inkább a közelmúltban született alapos összefoglalásokra hivatkozom.²

Saját javaslatomra Benkő Loránd és Klima László elképzelései voltak termékenyítő hatással, amelyek egyértelműen a szó magyar képzése mellett foglalnak állást. Benkő Loránd sajnos nem fejtette ki részletesen mondandóját, csak jelezte, hogy *-l/ly* képzővel toldalékolt foglalkozásnévnek tekinti a *székely* szót. Klima László javaslatában ugyanez a képző kapcsolódik a *szeg/*szek* szóhoz. Mint a későbbiekben látni fogjuk, kettőnk javaslata közötti további hasonlóság, hogy mindketten a honfoglalás utáni Kárpát-medencébe helyezzük a székelység kialakulását, vagyis térben és időben is elválasztjuk a kérdést a magyarság őstörténetétől.³ Az etimológia ismertetése után a kora Árpád-kori történeti, régészeti és antropológiai adatok, valamint a részben későbbi nyelvészeti források segítségével vizsgálom azt a társadalomtörténeti kontextust, amelyben a *székely* szó megszülethetett. Végezetül a kutatás figyelmébe ajánlok néhány olyan fogalmi keretet, amely segíthet a székely eredetkérdés tisztázásában.

Az etimológia

A *székely* szó töve a magyar *szökik*, aminek etimonja a török *sek-* ige, utóbbi alapjelentése 'ugrik, gyorsan mozog'.⁴ A magyar *székik* változat előfordulása jól dokumentált egészen a 19. századig, jelentése 'ugrik, ugrál, táncol, menekül, észrevétlenül távozik, kitör, kimegy'.⁵ Ehhez kapcsolódik az *-l/ly* deverbális nomenképző egy rövid, zárt *-ë-* kötőhanggal.⁶ A hasonló módon képzett főnevek egy részében a második magánhangzó – a *székely*hez hasonlóan – megőrzi rövidségét (fogoly, fonal, lepel). Az így képzett szó jelentése 'gyorsan mozgó, szökevény, elszökő (ember)' lehetett.⁷

megszületését.

2 Klima 2001; Kordé 2009; Benkő 2012, 12–15.

3 Klima 2001.

4 EWUng 1454.; Róna-Tas-Berta 2011, 815–818.

5 MNySz III, 322–326.; EWUng 1454.

6 D. Bartha 1958, 73–74. Klima László hívta fel rá a figyelmet, hogy a török etimont már az ómagyar korszakban is számos egyéb képzővel toldalékolták: *szöcske* (EWUng 1453–1454.), *szökös*, *szöktet*, *szökell*, *szökdös*, *szökdél* (EWUng 1454.).

7 Az EWUng már a szó legkorábbi előfordulásának esetében lehetségesnek tartja a 'menekül, észrevétlenül távozik' jelentésárnyalatot.

D. Bartha Katalin szerint az *-l/ly* toldalékkal képzett szavak jelentéstani szempontból a *nomen actionis* (cselekvésnév – az igéből képzett névszó a cselekvést nevezi meg), *obiecti* (tárgynév – a névszó azt fejezi ki, amire a cselekvés irányul) és *instrumenti* (eszköznév – a névszó a cselekvés eszközét jelöli) kategóriájába sorolhatók, utóbbi a *nomen agentis* (cselekvőnév – a névszó a cselekvés alanyát jelöli) alfajának tekinthető. Az általa felsorolt szavakat kivétel nélkül tranzitív igékből képezték. A képző azonban kapcsolódhat intranszitiv igékhez is, amelynek eredményeként *nomen agentis*ek keletkeznek: *akadály* (ami valahol megakadt), *apály* (csökkenés, fogyás), *aszály* (kiszáradt fa), *dagály*, *fekély* (kifakadt seb), *kopály* (kikapott [terméketlen] földdarab), *sírály* (vijjogó [madár]), *szegély* (az intranszitiv szegikből), *terebély* (terpeszkedő koronájú fa).⁸ Közéjük tartozik a *csökik* ige, amely több szempontból is jó analógiát kínál számunkra: szintén török eredetű, szintén ikes igéről van szó, amelyik ráadásul intranszitiv.⁹ Az igéből képzett *csékély* szó eredeti jelentése 'sekély vízű folyószakasz, gázló'.¹⁰ A 'csökkenő (vízű folyószakasz)' ugyanúgy *nomen agentis*nek tekinthető, mint a *székely* szó eredeti jelentése. További hasonlóság, hogy a képzett szó első magánhangzójaként rövid *-ē-* hang rögzült, míg az igében az *-ö-* tekinthető normatívnak. Ugyancsak megőrizte a *székik* eredeti tőhangzóját a Szekcső helynév.¹¹

D. Bartha Katalin szerint a képző az ómagyar korban már nem volt eleven, csak néhány ősi képzés őrizte meg. A *csékély* szó egyértelműen bizonyítja, hogy az *-l/ly* képző a török jövevényszavak legalább egyik csoportjának átvételekor még aktív volt. Sem a török *ček-*, sem a *sek-* nem hordoz sem csuvasos, sem köztörök vagy egyéb, az átvétel időpontjára utaló hangtani jellegzetességet. A török jövevényszavak egy részének átvételét még a honfoglalás

8 Az egyes szavakhoz lásd az EWÜng megfelelő szócikkeit.

9 EWÜng 230.; Róna-Tas-Berta 2011, 261–265.

10 EWÜng 197. Gerstner Károly hívta fel rá a figyelmemet, hogy a „*csök(ik)* kétségtelenül intranszitiv, ezen belül azonban mediális ige: ennek alanya az igében foglalt tartalmat »elviseli«, annak nem aktív alakítója. Ilyen a *lóg, nő, reped, ájul* stb. A 'csökkenő (vízű folyószakasz)' jelentésű *csékély* főnév is a folyamat »passzív résztvevőjeként« alakult ki, míg a feltételezett 'szökevény' jelentésű *székely*-ben aktív cselekvést találunk.” Az észrevétel jogos, ennek ellenére úgy gondolom, hogy a lényeg ebben az esetben az, hogy az *-l* képző intranszitiv igékhez is kapcsolódhat, ami kétségtelen tény. Az intranszitiv igék csoportján belül valóban a *székely* lenne az egyetlen példa a cselekvést kifejező igékre. Nyelvészeti szempontból viszont a cselekvést kifejező tranzitív igéktől a történetet kifejező intranszitiv igéket több vonás választja el, mint a cselekvést kifejező intranszitiv *szökik* igét. Ha tehát a *székely* szót hasonló képzésűnek tekintem, mint a *csékélyt*, akkor tulajdonképpen a képzőhasználat kontinuumán belül »befoltozok egy lyukat«, mi által sokkal könnyebben érthetővé válik, miért kapcsolódhat az elsősorban aktív, tranzitív igéknél használt *-l* képző mediális, intranszitiv igékhez is. (Gerstner Károly nem sorolja a fentebb említett *sírály* szót az intranszitiv igékből képzett szavak közé. Amennyiben helyes a szónak a *sír* igéből származtatása, akkor véleményem szerint a *székellyel* együtt az intranszitiv, de aktív igékből képzett főnevek csoportját növelnék. Bár a *sír* esetében lehet érvelni amellett, hogy nem szándékos cselekvésről van szó, amely külső hatásra történik, de a *sírály* esetében már nem vitatható, hogy a madár hangadása szándékos, aktív cselekvés eredménye, kommunikációjának eszköze.)

11 Bába 2021, 324. Ld. mai Dunaszekcső (Kiss 1988, 398.), Kaposszekcső (Kiss 1988, 684.), Szekcső-patak (Sekčov, Szlovákia, egykori Sáros vm. – ÁMTF I, 42.), vagy a ma már nem létező Árpád-kori Szekcső (Bodrog vm., a mai Dunaszekcsővel szemközti Dunaparton – ÁMTF I, 728.), Szekcső-peterd (ma Peterd, Baranya vm. – ÁMTF I, 368–370.)!

lás előtti periódusra – tehát a kései ősmagyar korra – teszik. Szökevények és gázlók természetesen már ekkor is léteztek, a *székely* szó képzése, megszületése pedig akár évszázadokkal is megelőzhetette a *székely* társadalmi csoport megszületését. Ugyanakkor megjegyzem, hogy a kései ősmagyar és a korai ómagyar korszak közötti átmenetet ma már nem tekintik merev határnak.¹²

A *székely* szóval először *Scichul* formában személynévként találkozunk a bakonybéli alapítólevélben, amelyiknek eredetije a 11. században keletkezett.¹³ Véleményem szerint itt nem etnikai csoport nevéből származó személynévvvel van dolgunk,¹⁴ hanem egy szökevényre hajlamos szolga megbélyegző elnevezésével.¹⁵ Hasonló névadásra számos Árpád-kori példát lehet említeni, így a *buta*,¹⁶ *fattyú*,¹⁷ *hazug*,¹⁸ *szegény*,¹⁹ *tolvaj*,²⁰ *tompa*²¹ első előfordulásait. A *szökevény* más módon képzett alakjait szintén személynévként (*Zecuseu*, *Zekeu*) jegyezték le először,²² ezeknél a személynév közszoói eredete nem vonható kétségbe. A 'kószáló, csavargó, vándorló, kóborló' jelentésű *csángó* először ugyancsak személynévek elemeként fordul elő, majd csoportnévként válik általánossá.²³ A *székely* közszo eltűnését az okozhatja, hogy a szó a 12. századtól kezdve speciális jelentést vett fel. Hasonló folyamat játszód-

- 12 Ligeti 1986, 525.; Papp 2014, 16. Klima László hívta fel rá a figyelmemet, hogy – más török származású igéinkhez hasonlóan – a *szökevény* sem kapcsolódik honosító képző (Gombocz 1912, 198.). A jelenség egyrészt a magyarság jelentős tömegeinek kétnyelvűségével magyarázható, amire forrás is utal (DAI 175.). Másrészt a kérdésnek kronológiai jelentőséget is tulajdonítanak, ugyanis a honfoglalás után átvett idegen eredetű igékben csak kivételesen nem található honosító képző (Gombocz 1912, 198.; H. Varga 2020, 57–60.). Mivel – írott forrás szerint – a magyarok kétnyelvűségével (Róna-Tas 1999, 349.; Sándor 2021, 92–96.), illetve őtörök jövevényszavak átvételével (Ligeti 1986, 531–534.) még a 10. században is számolnunk kell, ezért talán érdemes annak megfontolása, hogy a honosító képzők megléte–hiánya nem időrendi, hanem szociolingvisztikai okkal magyarázható. H. Varga Márta a tőigék végződésével hozza összefüggésbe, hogy a török eredetű szavak tőalakban kerültek a magyar nyelvbe (H. Varga 2020, 58–59.). Elképzelése szintén megkérdőjelezi a hagyományos kronológiai határ jelentőségét, amit nem nyelvészeti, hanem történeti esemény (honfoglalás) alapján húztak meg.
- 13 EWÜng 1407.; Kristó 2002, 17–18. Az *i* és *y* betűt az Árpád-korban a zárt, rövid *ë* hang lejegyzésére is használták (Benkő 1980, 90., 93., 101., 106–107.). Hasonlóképpen az *u* betű többek között az *ö* hangot is jelölhette (Benkő 1980, 90., 92–93., 112–116.).
- 14 Benkő Loránd a *székely* esetében feltételezi a népnév → személynév → helynév nyelvi fejlődést (Benkő 2002, 258.). Én ezzel szemben a közszo → személynév és csoportnév → helynév fejlődést tartom valószínűnek.
- 15 Valószínűtlennek tartja a személynév és a *székely* néprész név közötti kapcsolatot Benkő 2002, 259–260. Mondanivalóm lényegét nem érintené, ha Benkő Lorándnak igaza lenne. Az egyelőre csak interneten elérhető Új magyar etimológiai szótár (<https://uesz.nyttud.hu/index.html>) jelenleg még bizonyosnak tartja a két név összetartozását. (Hozzáférés: 2023. április 11.)
- 16 EWÜng 150.; Fehértói 1983, 73.
- 17 EWÜng 361–362.; Fehértói 1983, 134.
- 18 EWÜng 540.; Fehértói 1983, 151–152.
- 19 EWÜng 1404.; Fehértói 1983, 383.
- 20 EWÜng 1527.; Fehértói 1983, 345.
- 21 EWÜng 1528.; Fehértói 1983, 345–346.
- 22 EWÜng 1454.; Fehértói 1983, 383–384.
- 23 Benkő 1989, 275–276.

hatott tehát le, mint a *hajdú* esetében,²⁴ amelynek eredeti 'marhahajcsár' jelentése kizorult a használatból, miután a társadalmi csoport kiváltságokat kapott.

A török *sek-* igének van egy egyszer előforduló származéka, amely némileg hasonló jelentést hordoz, mint a *székely*. A *sekerči* 'brigand' jelentése²⁵ nem áll messze a 'szökevény'-től: az 'útonálló' nem más, mint a társadalmi kötöttségeket, normákat megsértő, a központi hatalom elől állandó szökésben, gyors mozgásban lévő bűnöző.

A szó eredeti ejtése *székël(y)/széköl(y)*,²⁶ az első szótagi magánhangzó megnyúlása a széke-lyek székekbe történő szervezése után következett be népetimológiás hatásra. A folyamatra számos példát ismerünk: *aggastyán*, *alkörmös*, *almárium*, *aszat* – *aszott*, *álomszuszék* – *álomszuszi* – *álomszuszó*, *articsóka*, *birsalma* – *béresalma*, *borostyán (kőzet)*, *bukfenc* – *bakfinc* – *bakfitty*, *cinterem*, *csalamádé* – *csalamálé*, *cserebűly* – *cserebogár*, *csicseriborsó*, *csiperke* – *pecsérke* – *pacsírta*, *denevér* – *tündevény* – *tündemény*, *éger* – *egér* – *jéger*, *fülemüle*, *hárfa*, *kálmánkörte*, *kelekóla* – *kelekótya*, *képmutató*, *kínafa*, *lidérc* – *lúdvérc*, *oroszlán* – *oroszlány*, *részút*, *rivalda*, *sparhelt* – *sparhelyt*, *számszerij*, *tubarózsa*, *utca*.²⁷ Az első szótagi *-e->-é-* változásra példa a *gemkapocs* – *gémkapocs* esete. A nyelvi folyamatra a szérendszer megszilárdulása, vagyis a 14. század előtt nem kerülhetett sor.²⁸ A népetimológia érvényesülését elősegíthette a szó eredeti jelentéséhez kapcsolható pejoratív jelentésárnyalat. A *szék* szót adatolhatóan a 16. század végétől kezdik keresni a névben,²⁹ ennek ellenére még a 17–19. században is felvetődött, hogy a szó a *szökik* igével áll kapcsolatban.³⁰ Ez arra utalhat, hogy a kora újkorban a szó ejtése még sokáig ingadozott a *székely* – *székély* forma között, és az *é* fonéma viszonylag későn szorította ki végleg az *-ë-*t. Ez jól korrelál azzal a megfigyeléssel, hogy a magyar nyelvjárások többségében az eredeti *-ë-* csak a 15–16. században záródott *-é-vé*,³¹ tehát az ugyancsak török eredetű, de eredetileg nyílt *-e-*, majd pótlónyúlás következtében *-ë-* hangot tartalmazó *szék*³² csak ennek a nyelvi folyamatnak

24 EWUng 512–513.

25 Clauson 1972, 822–823.; Róna-Tas–Berta 2011, 817.

26 Benkő Loránd szerint az első magánhangzó hosszú időtartamú nyílt *-ë-* hang lehetett, a teljes szóalakot ennek megfelelően *székël/széköl*-ként rekonstruálja (Benkő 2002, 261–264.). Véleményének kialakításában fontos szerepet játszott azoknak a hipotéziseknek a cáfolata, amelyek az első szótagban *-i-* vagy *-é-* hangot feltételeztek, ezzel szemben a rövid zárt *-ë-* lehetőségét nem vette számba. Az Árpád-kori helyesírás és Benkő Loránd gondolatmenete azonban nem zárja ki a *székël* alak létét. A második szótag magánhangzójához: Benkő 2002, 262–264. A szóvégi *-l* palatalizálódására a 14–15. századtól kerülhetett sor (Benkő 2002, 264.).

27 Lásd az EWUng megfelelő szócikkait!

28 Györffy 1941, 48.; KMTL 624.

29 Sebestyén 1897, 33–35. A népetimológiát az a Móra Ferenc is megörökítette egyik meséjében (A hadak útja. <https://bit.ly/3B8fxFz>, letöltés 2022. júl. 18.), aki egyébként tisztázta több, hunokhoz kapcsolódó népi és régészeti legenda valóságtartalmát.

30 Sebestyén 1897, 34. Úgy gondolom, hogy – az alább idézendő Kézai adattal együtt – ez fontos érv amellet, hogy az első szótag magánhangzója eredetileg zárt, rövid *-ë-* volt, nem pedig nyílt, hosszú *-é-*.

31 Benkő 2002, 261–262.

32 EWUng 1406.

a lezárulta után idézhette elő a *székely* szó szintén zárt első magánhangzójának megnyúlását.

Időrendi szempontból jól beleillik ebbe az adatsorba a 13. századi Kézai Simon elbeszélése. Anonymus a székelyek eredetének kérdését még egyszerűen azzal intézi el, hogy korábban Attila népe voltak. Történetük Kézainál kap különös csavart. Krimhild csatáját követően Csaba – *miután* vereséget szenvedett – tizenötezer hunnal, akik túléltek a csatát, Görögországba menekül: „[...] Csaba hadseregét úgy legyőzték és szétverték, hogy Ethele fiaiból és a hunokból csak nagyon kevesen maradtak életben. [...] Csaba tehát tizenötezer hunnal Görögországba menekült Honoriuszhoz [...]”³³

A csatában vereséget szenvedő Csabától és hunjaitól teljesen függetlenül említ még Kézai háromezer hunt, akik a *csatából* menekültek el: „A hunok közül 3 ezer férfi maradt meg, futással menekülve Krimhild csatájából, akik a nyugat nemzeteitől való félelmükben egészen Árpádig Csigle mezején időztek, magukat azonban ott nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték.”³⁴

Vagyis ezek nem a vereség *után*, hanem *a csatából futnak el*, tehát megszöknek. Nyilván ezzel áll összefüggésben, hogy nem is Csabát követik, hanem önálló sorsuk lesz, és *félelmükben* új nevet vesznek fel. Bár egyértelmű utalás nincsen arra, hogy a szökés és az új név között ok–okozati összefüggés lenne, a szövegösszefüggésből mégis lehet erre következtetni. Máskülönben nincsen értelme annak, hogy a szerző miért választja külön a székelyeket a vereséget szenvedő Csabától már a csata befejezése előtt. Az a benyomásom, hogy Kézai még pontosan értette a *székely* szó eredeti jelentését, és ez eredményezte az aitiológiai történet születését.³⁵ Eljárása összhangban áll a középkori történetírók felfogásával, mely szerint a népnevek a népek bizonyos tulajdonságaira, cselekedeteire utalhatnak.³⁶ A székelyek esetében nem egy vélt tulajdonsághoz kellett etimológiát fabrikálni, hanem a még jól érthető névhez megfelelő elbeszélést kerekíteni.

33 “[...] *exercitus Chabae sic devincitur et prostratur, quod perpauci filii Ethelae Hunique remanerent. [...] Fugiti igitur Chaba cum XV millibus Hunnorum in Graeciam ad Honorium [...]*” (SRH I, 162.)

34 “Remanserant quoque de Hunnis virorum tria millia ex praelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui *timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunnos, sed Zaculos vocaverunt.*” (SRH I, 162.) James C. Scott szerint “Peripheral, acephalous groups are likely to emphasize itineraries, defeats, migrations, landscapes.” (Scott 2009, 237. Kiemelés tőlem.)

35 Osztom Kordé Zoltán – és persze sok más kutató – véleményét, hogy a székelyeknek nem volt saját hun-tradíciójuk és Csaba története eredetileg nem kapcsolódott Attilához. (Kordé 1996; Kordé 2009, 63–68.) Eredetileg talán valamelyik székely csoport karizmatikus vezetője (Clastres 1987, 215.; Scott 2009, 24., 283–313.) lehetett, aki külső kapcsolatainak építése vagy egy vállalkozása (hadjárat? új településterület keresése?) közben vesztette életét. Kordé Zoltán ugyan csak úgy gondolja, hogy Csaba a 11–12. század első felében élhetett (Kordé 1996, 63.), történetét pedig a sok közül csak egyes magyarországi székely csoportok ismerték (Kordé 1996, 64.). Kézai egyébként Krimhild csatájához köti Vérbulcsú elnevezését is.

36 Buchberger 2022, 28. A sevillai Izidorra visszamenő gyakorlatra számos példát lehet találni az utóbbi szerző művében: *Etymologies* 9.2.41–132. Ezeknek a – jellemzően latin, görög etimonból kiinduló – etimológiáknak a döntő többsége (pl. fehér hajjal születő albánok, brutális brittek stb.) természetesen téves.

Hasonló, 'elszökő (elugró), szökevény' jelentést tulajdonított a székely szónak Pais Dezső.³⁷ Kettőnk elképzelése között két jelentős különbség van. Egyrészt Pais szerint a szó etimonja teljes egészében török: a *sik-/sāk-* igéhez a török *-l* képző kapcsolódik. Másrészt Pais Dezső az avar kori népességnek a frankok elől elmenekült, török nyelvű *chun/hun* részét látta ebben a *sikil/säkil* népcsoportban.³⁸ Ennek a két hipotézisnek a következménye, hogy Pais Dezső szerint a székelység eredetileg török nyelvű, a honfoglalás idején a magyarsághoz csatlakozó népcsoport volt.

Én egészen más történeti körülmények között vélem megtalálni a székelyek eredetét, akik alapvetően a 11. századi magyarság egy társadalmi csoportját alkották.

Üzbégek és egyéb szökevények

A 11. századi magyar történelem egyik lényeges jelensége a 'kóborlás'.³⁹ Oklevelek és törvények tanúsága szerint a földesúri rendszer kiépülésével párhuzamosan tömegek voltak kénytelenek elhagyni lakhelyüket, ha el akarták kerülni az adományozó által kijelölt új tulajdonosoktól való függőséget. A teljes szabadságukat megőrizni kívánó csoportok útja magától értetődően az ország peremvidékei felé vezetett, ahova a királyi hatalom némi fáziskéséssel követte őket.⁴⁰ A folyamat csúcspontját a 11. század második felére lehet tenni.⁴¹

Uruktól elszökött (*fugerit*) *milesekről* (akiket kerestetni, visszakövetelni is lehet) és *servusokról* már Szent István I. törvénykönyvének 25. fejezete szól.⁴² A Szent Lászlónak tulajdonított III. törvénykönyv 2. fejezete⁴³ említi az *wzbegek*⁴⁴ csoportját. A szláv eredetű szó jelentése 'szökött, szökevény'. A 13. fejezet említi a *joccedeth*-ket, akik a szökevény javak (*rerum fugitivarum*), köztük elszökött emberek (*fugitivorum hominum* – utalás nélkül a jogállásra, elkülönítve őket az állatoktól) összegyűjtését végezték.⁴⁵ A 29. fejezet már külön említi a szökött szolgákat (*servum fugitivum*).⁴⁶ László II. törvénykönyvének 14. fejezete intézkedik a szökött szolga (*servus profugus*) tolvajlásáról.⁴⁷ A garamszentbenedeki apátság alapítóleve-

37 Eren–Pais 1943, 208–209.

38 A székely név feltételezett – és valószínűtlennek minősített – török etimonjaihoz lásd Róna–Tas–Berta 2011, 1222–1225.

39 Kristó 1974, 72–80.; Kristó 1995, 347–350.; Kristó 1998, 66., 128–129., 142–143., 156.; Kristó 2000, 147–149.

40 KMTL 361.; Kristó 1998, 151–152.

41 Kristó 1995, 349–350.

42 Závodszy 1904, 148.

43 Závodszy 1904, 174.

44 KMTL 298.

45 Závodszy 1904, 177.

46 Závodszy 1904, 180.

47 Závodszy 1904, 170.

lében külön említik a 'kóborlókat' és 'szökevényeket' (*omnis vagus et profugus*).⁴⁸ Kálmán I. törvénykönyvének 19. fejezete földjükről elűzött telepesekekről ír (*veteres coloni eiecti*),⁴⁹ 39. fejezete szökevény várnépekről szól (*de civibus ad fugam facientem*),⁵⁰ a 41–44. fejezetben pedig megjelenik a szökevény szolgák jelölésére a 'kóbor' (*vagum [servum]*) kifejezés.⁵¹ Úgy tűnik tehát, hogy bár egyes esetekben a latin nyelvű jogi iratok próbáltak különbséget tenni 'kóborlók' és 'szökevények' között, a két csoport különválasztása lehetetlennek bizonyult. Egyik fogalom elsősorban a csoport életmódját írja le, a másik pedig arra vonatkozik, hogyan gyarapodott a közösség.⁵² Összetételét tekintve pedig szabadokat és volt szolgákat egyaránt találunk köztük.

A fentebb vázolt, hagyományosnak nevezhető felfogással szemben Zsoldos Attila szerint a 'kóborlás' „legalábbis abban a formában, ahogy arról valamennyien tanultunk – egyszerűen nem létezett.”⁵³ Saját véleményének ismertetése során négy lényeges ponton tesz javaslatot a korábbi modell módosítására. Első megjegyzése a 'kóborlók' társadalmi összetételére vonatkozik, mert szerinte a törvényekben „nyomát sem találjuk kóborló szabadoknak, kizárólag szökött szolgák kerülnek elő”.⁵⁴ Először is szeretném hangsúlyozni, hogy hipotézisem lényegét nem érintené, ha ezek a bizonyos 'kóborlók' valóban kizárólag szolgákból verbuválódtak volna. Mégis úgy vélem, hogy egyértelműen találunk utalást a törvényekben szabad származásúak csatlakozására. Szent István fentebb idézett törvénye világos különbséget tesz szökevény szolgák és a vitán felül szabadok közé tartozó szökevény vitézek között.⁵⁵ Ugyancsak Szent István I. törvénykönyvének 22. fejezete (*De his, qui liberos in servitute redigunt*) szól szabadok szolgaságba kényszerítéséről.⁵⁶ Az áldozat, ha nem akarta kivárni az – eredményét tekintve talán nem minden bizonytalanságot nélkülöző – jogi eljárás végét, valószínűleg inkább az azonnali megoldást kínáló szökést választotta. Vesztenivalója azért sem sok lehetett, mert a törvénytelen jogkorlátozásért nem ő, hanem a király és az ispán kapott kártérítést.

Zsoldos Attila másik lényeges következtetése az időrendre vonatkozik, mivel a szabadok olyan jellegű elűzése, amire a 11. századból a veszprémvölgyi és a százdi alapítólevél szolgáltat példát, a 12–13. században is folytatódott.⁵⁷ Végeredményben tehát ő is számol azzal,

48 MES 59.; DHA 218.

49 Závodszy 1904, 186.

50 Závodszy 1904, 188.

51 Závodszy 1904, 189.

52 A közel-keleti 'apíruk esetében hasonló kettősséget látunk az elnevezések tekintetében attól függően, hogy a csoportot szociális helyzetük ('*apíru*') vagy pedig politikai hűség szemszögéből (*munabtútu*) akarták jellemezni. (Buccellati 1977; Na'aman 2005, 255–257)

53 Zsoldos 2015, 227. A tanulmányra Sudár Balázs hívta fel a figyelmemet, amit e helyütt is köszönök.

54 Zsoldos 2015, 223.

55 Utóbbiakat Szent István I. 23. gyakorlatilag megfosztja a szabad költözés jogától, ha egyszer valakinek a szolgálatába álltak (Závodszy 1904, 148.).

56 Závodszy 1904, 148.

57 Zsoldos 2015, 225–226.

hogy a 11. századtól kezdve szabadok jelentős csoportjai voltak kénytelenek elhagyni korábbi lakhelyüket, bár ezeket a 'kóborlók' kategóriájából – szerintem indokolatlanul – kizárja. Plauzibilis feltételezésnek tartom, hogy voltak olyanok is, akik később megbánták, hogy maradtak, és utólag szöktek el a vállalt kötelezettségek elől. A folyamat időbeli elhúzódnása pedig mindössze annyit jelent, hogy a 11. század végével nem záródott le a székelység külső gyarapodásának lehetősége. Az újabb 'kóborlók' csatlakozásának az vethetett véget, hogy a székelyeket Erdélybe telepítették és elismerték kollektív kiváltságait. Az áttelepítés – a keleti területek benépesítése és az ottani határ védelme mellett – azzal a kedvező mellékhatással is járhatott, hogy a csoport már nem kínált pozitív példát azoknak, akik próbálták kivonni magukat az uradalmi rendszer alól.⁵⁸

Harmadszor, Zsoldos Attila a jelenség okát – az új gazdasági-társadalmi struktúra kialakása helyett – a 11–12. századi háborúkban véli megtalálni.⁵⁹ A 11. századi és 12. századi adatok összehasonlításából az a következtetés vonható le, hogy a szignifikánsan több és kiterjedtebb háború miatt a királyság első évszázada során lényegesen többen lehettek olyanok, akik kénytelenek voltak felhagyni korábbi életformájukkal, mint a jóval békésebb 12. században. Megállapítását elfogadom, annál is inkább, mert – mint arról a későbbiekben szó lesz – a háborús helyzet más korszakokban és helyeken is hozzájárult hasonló társadalmi csoportok kialakulásához.⁶⁰ A székelyek eredetmítosza sem mond mást, mint hogy háború elől szöktek el. De ismét nem látom okát annak, hogy ne vegyünk tudomást azokról az oklevelekről, amelyek szerint az eladományozott földterületeken élők békés tulajdonosváltáskor is arra kényszerülhettek, hogy elhagyják korábbi lakhelyüket. A történelemben ritka, hogy egy társadalmi folyamatnak egyetlen oka legyen, és néha nehéz eldönteni, hogy a különböző jelenségek mögött nem ugyanaz a végső ok húzódik-e meg.⁶¹

Végezetül Zsoldos Attila kizártnak tartja, hogy a 'kóborlás' szerepet játszott volna az ország határterületeinek benépesítésében, mert aki „a háború elől menekült, valószínűleg futott, amerre látott.”⁶² Ezzel egybecsengő véleményt már korábban is megfogalmazott, amikor a gyepűelve benépesedését kizárólag a népességszaporulat kirajzásával és idegen telepések érkezésével magyarázta.⁶³ Természetesen senkitől nem várható el, hogy pozitív

58 “The main, long-run threat of the ungoverned periphery, however, was that it represented a constant temptation, a constant alternative to life within the state.” (Scott 2009, 6.) Vö. Szent László III, 21., 29. (Závodszy 1904, 178–180.); Kálmán I, 39. (Závodszy 1904, 188.).

59 Zsoldos 2015, 227.

60 “Population movements, now as in the past, have also been brought about by famines, civil wars, ethnic rivalries, despotic regimes, and conflicts between polities.” (Kopytoff 1987, 7.)

61 “I argue that hill peoples are best understood as runaway, fugitive, maroon communities who have, over the course of two millennia, been fleeing the oppressions of *state-making projects* in the valleys—*slavery, conscription, taxes, corvée labor, epidemics, and warfare*. (Kiemelések tőlem.) Most of the areas in which they reside may be aptly called *shatter zones* or *zones of refuge*.” (Scott 2009, IX–X, 7.) Hasonlóképpen az ‘apírúk kapcsán: Na’aman 2005, 253.

62 Zsoldos 2015, 227.

63 Zsoldos 1997, 29.

történeti adatokkal támassza alá egy folyamat meg nem történtét. Ennek megfelelően Zsoldos Attila érve is logikai természetű, amivel szemben elegendő lenne a hasonló jellegű argumen-táció: aki hosszabb távon el akarja kerülni a háborúk borzalmait – különösen, ha esetleg nincsen hova visszamennie –, annak számára a lakatlan vagy gyéren lakott területek ideális célpontot nyújthatnak. Az ilyen területek pusztítására a hadviselő felek általában kevesebb erőforrást pazarolnak, mert kevesebb zsákmányra lehet számítani, ezért a hadseregek ellá-tása is nehézkesebb a középkori viszonyok mellett.⁶⁴ Többek között ez utóbbi ok járult hoz-zá a gyepűelvék kialakításához. Konkrét példák idézése nélkül szeretnék utalni arra az álta-lános megfigyelésre, hogy a tartós háborús szituáció tartós eredményekkel járó migrációs folyamatokat indíthat el. A következő fejezetben pedig még lesz szó azokról a történeti példákról, amelyek bizonyítják, hogy a határvidék valóban célpontja lehet különböző me-nekülő csoportoknak.

A törvények által 'szökevénynek, kóborlónak' nevezett csoport szláv eredetű elnevezése, az 'üzbég' nem lehetett általánosan elterjedt kifejezés: ott használhatták, ahol jelentős szláv lakosság élt és vett részt a 'kóborlásban'.⁶⁵ A 11. századi jelenséggel feltételeken kapcsolat-ba hozható települések valóban szláv lakosságú területeken (Nyitra és Sáros megyében) fordulnak elő.⁶⁶ Bár írott forrásból csak latin és szláv terminusokat ismerünk, magyar kifeje-zésnek is kellett léteznie a megjelölésükre, hiszen elsősorban a Kárpát-medence központi részein élő szabad magyar népességet érintő jelenségről volt szó. A folyamat azoknak az utódait is érintette, akik a 10. században részt vettek a kalandozásokban, függetlenül attól, hogy elődeik Árpáddal érkeztek, vagy csak a kedvező lehetőségek miatt választották a magyar identitást. Véleményem szerint ez a – törvényekben fenn nem maradt – kifejezés volt a *székël(y)/széköl(y)*.

Székelyek és 'kóborlók' kapcsolatára már Kristó Gyula is gondolt. Szerinte az eredendő-en török etnikumú székelységhez Szent László idején csatlakoztak nagy számban olyan lesüllyedő magyarok, akik meg akarták őrizni szabadságukat.⁶⁷ Benkő Elek arra hivatkozva utasítja el ennek lehetőségét, hogy a székelységhez való csatlakozás „nagy lélekszámú nem szabad néptömegek számára ebben az időben aligha lehetett szabad választás kérdése, sem a királyi hatalom, sem pedig a székelyek oldaláról nézve.”⁶⁸ Kritikája azon a – forrásokkal

64 Scott 2009, 178–179., 182.

65 Zsoldos 2015, 224. szerint „a közvélekedés szerinti etimológiát követve nem tudjuk az izbég kife-jezést – és annak társadalomtörténeti tartalmát – beilleszteni a 11. század magyar társadalmára vonatkozó ismereteink rendjébe.” A szabadok és szolgák szökésével kapcsolatos, fentebb ismer-tetett véleményem is mutatja, hogy Zsoldos Attilának ezt a következtetését nem tudom elfogad-ni. Egyetértek viszont Hoffmann István idézett álláspontjával, hogy a 12. századi győri püspök neve csak véletlen alaki egyezést mutat az izbéggel. Az Árpád-kori helyesírás sajátosságai köny-nyen elfedhetik az ejtésben megnyilvánuló különbségeket, és számolhatunk homofón szavak lé-tével is.

66 Kristó 1975, 63–64.

67 Kristó 2002, 149–150.

68 Benkő 2012, 68.

alá nem támasztott – közvélekedésen alapul, hogy a) egységes székelység már a 11. század előtt is létezett, b) a királyi hatalom és maguk a meghatározott jogokkal rendelkező, azokat másoktól megvédeni kész székelyek bárkit ki akartak volna zárni abból a lehetőségből, hogy csatlakozzanak hozzájuk. Valójában nincsen olyan történeti, nyelvészeti, régészeti adat, amelyik arra utalna, hogy 1100 előtt létezett volna székely „státusz” és kiváltságok. A korai székelyekre vonatkozó „ismereteink” java nem más, mint *communis opinio* vá cementálódott hipotézisek halmaza. A később ismertetendő antropológiai adatok pedig éppenséggel alátámasztják a késő középkori székelység heterogén eredetét. Ha figyelembe vesszük a nyelvészeti véleményeket (a *székely* név nem az *’skl-*ből származik; a székelységet nyelvi adatok alapján nem lehet elválasztani a magyarságtól), Kristó Gyula hipotéziséből csak azt tarthatjuk meg, hogy a korai székelység kialakulásában szerepet játszottak a *’kóborlók*. Az ötlet eme részének elutasítására viszont nincsen okunk.

Vékony Gábor a székelyeket olyan magyar nyelvű csoportnak tekintette, amelyik a Karoling Birodalom határain belül élt.⁶⁹ Az abaúji és bihari székelység léte önmagában valószínűtlenné teszi ezt a hipotézist. Semmi nem utal arra, hogy a székelyek valaha hatalmas, összefüggő tömböt alkottak volna a Dunántúlon. Foltszerű elterjedési területeik elsősorban a 11. századi magyar nyelvterület szélét jelzik,⁷⁰ nem pedig a Karoling Birodalom kiterjedését.

Természetesen a határvidékkel szomszédos területeken élők nagyobb sikerrel szöktek el a *joccedeth*-k elől, mint a központi területen élő szökevények.⁷¹ Ezért találjuk a székelyeket elsősorban a gyeptű környékén,⁷² és nem azért, mert odatelepítették őket. Ezek a területek később kaptak birtokost, ezért itt egy időre önálló közösségeket, településeket hozhattak létre.

Ugyancsak a magyar nyelvterület peremén található azok a csángó csoportok, amelyek – a 11–12. századi székelyekhez hasonlóan, de néhány évszázaddal később – „elkószáltak, elcsavarogtak” a Magyar Királyság területéről.⁷³

69 Vékony 1997, 1335.

70 Benkő 2005, 273.

71 Megfelelő „refugiumok”, „nonstate space” lehettek a Kárpát-medencében bőven található mocsaras, erdős vidékek (Scott 2009, 6., 13., 25–26., 130–132., 182., 190., 261.). Az országhatáron belüli székelyek megjelenésére a fentebb idézett garamszentbenedeki alapítólevélből is lehet következtetni: *’kóborlók’ és ’szökevények’ akár egyházi birtokokon is megtelepedhettek: „onmis vagus et profugus, sive homo, sive iumentum, sive quodcumque animal sit, si in monasterium aut inter familiam, seu inter bestias sancti Benedicti devenierint, in illis non habeat potestatem nuncius regis.”* (MES 59.; DHA 218.)

72 Györffy 1941, 46.

73 Benkő 1989, 275. Úgy gondolom, a Benkő Loránd által preferált etimológia megrendítéséhez nem elég érv, hogy a *’csángó’* kifejezés „külső megnevezésként, gúnynévként született meg: stigmatizáló, pejoratív, külső szemléletből ered.” (Péntek 2014, 409–412.) A *’kószáló, csavargó, vándorló, kóborló’* kifejezések kifejezetten negatív konnotációkat hordoznak még a mai, 21. századi megfigyelő szempontjából is.

A gyepű szerepe

A letelepült népek, államok területét övező, olykor védelmi céllal létrehozott lakatlan, gyéren lakott⁷⁴ területsáv (gyepűelve) mindig lehetőséget nyújtott új etnikai csoportok kialakulására.⁷⁵ Az államhatalmat elkerülni igyekvő menekülők különböző etnikumból származhattak, de a sorsközösség új egységet kovácsolhatott belőlük. A legismertebb példák talán a közel-keleti 'apiruk'⁷⁶ és a kelet-európai kozákok,⁷⁷ akik – a székelyekhez hasonlóan – elválaszthatatlanok a katonai szolgálattól. Ennek a székelyek esetében sem az az oka, hogy csatlakozott segédnép lennének, hanem az, hogy szabadságuk megőrzése érdekében olyan határvidékre költöztek, ahol kizárólag arra a védelemre számíthattak, ami önmaguktól kitelt. A kozákok példája azért is tökéletes, mert a különböző etnikai és társadalmi elemekből kialakuló csoport szláv nyelve ellenére is önálló, etnikai jellegű identitást alakított ki a rokon nyelvet beszélő oroszokkal, lengyelekkel, ukránokkal szemben, ahogyan azt a magyarságtól nyelvi alapon elválaszthatatlan székelység is tette.⁷⁸ Ők sem az egyes katonai alakulatokba besorolva teljesítettek szolgálatot uralkodók számára, hanem – a székelyekhez hasonlóan – entitásukat megőrizve, segédcsoportokként.⁷⁹ Másrészt a *kozák* és a *kazak* név között világos kapcsolat van. Utóbbi egyik lehetséges etimonja a *qaz*- ige, melynek jelentése 'vándorolni, bolyongani'.⁸⁰ Vagyis a kozákok szintén szabadságukat őrző, részben menekültekből kialaku-

74 "The definition of the frontier as »empty« is political and made from the intruders' perspective. To most African frontiersmen – as to others – a frontier was an area in which they felt they could aspire to establish themselves, free of their metropolitan ties and without being beholden to new political masters. In this sense, they saw it as an institutional vacuum in which they could consider themselves not to be morally bound by institutional constraints." (Kopytoff 1987, 25.)

75 Gerhard 1959.; Vékony 1983.; Kopytoff 1987, 3–84.; "the frontier as an *institutional vacuum* (kiemelés tőlem) was a place where the frontiersmen could literally construct a desirable social order." (Kopytoff 1987, 25–33.)

76 "The 'apirû were runaways and outcasts from the feudal/urbanized society of the Bronze Age. Wherever they are documented, they are trying to find a place for themselves in the same political and social framework, as *mercenaries* or as *indentured servants*." (Rainey 1995, 495. Kiemelések tőlem.) Rowton 1976.; Bottéro 1981.; Na'aman 2005.

77 „Az ukrainai kozákság története folyamán különféle társadalmi talajból táplálkozott: közéjük az Észak- és Nyugat-Ukrajnából, Belorussziából a Dnyeperhez menekült, a »senki földjén« letelepülő szökött jobbágyok, elszegényedett városiak és deklasszáldott kisnemesek álltak, akik megtagadtak mindenféle feudális szolgálatot, magukat szabadnak nyilvánították és egyedüli törvényes uruknak a lengyel királyt ismerték el.” (Varga 2005, 34.) Lásd még Scott 2009, 259–261.; Magocsi 2010, 188–193.!

78 James C. Scott disszimilációnak (*dissimilation*) nevezi azt a folyamatot, amelynek során szándékos kulturális távolságot hoznak létre társadalmi csoportok között. (Scott 2009, 173–174)

79 „megszerzett privilégiumaik ellenére csak segédcsoportokként kezelték őket [tudniillik a kozákokat – K. T.] a lengyel–litván állam hadszerkezetében.” (Fedinec et al. 2021, 156.)

80 Kakuk 1991, 81. "As the vague term *qazaq* indicates (WB, Ča., Qn., Crimean [Qrm.] »free, independent man; vagabond; he who seeks adventures; unmarried« – besides also being one which designates peoples: »the Qazaq«, »the Cossacks«, and therefore with the Altaj-Turks, i. e. the Altaj-kiži, Teleut, Lebed', »the Russians«), these steppes, which most of the time were remote

ló ’kóborlók, szökevények’⁸¹ voltak,⁸² mint a székelyek, saját identitástudattal.⁸³ Mivel pedig egymással rivalizáló királyságok határvidékén telepedtek meg, nem meglepő, hogy első alkalommal határőrökként bukkannak fel az orosz nyelvű forrásokban.⁸⁴

Központi hatalom elől menekülő, közösségekbe szerveződő, végül önálló etnikai tudatot kialakító csoportok nem kizárólag nomád körülmények között, az eurázsiai sztyeppén jöttek létre. A jelenség jól dokumentált szinte minden földrészen. A ’szökevény’ jelentésű spanyol *cimarrón* szóból származhat a szeminel indiánok elnevezése. Eredetileg olyan, különböző származású csoportok megjelölésére használhatták, amelyek igyekeztek kivonni magukat a spanyol, brit és amerikai állam fennhatósága alól, ezért a gyéren lakott Floridába vándoroltak.⁸⁵ Ugyanebbe a kategóriába sorolhatók az amerikai földrész különböző pontjain kialakult „maroon” közösségek, amelyeket szökött rabszolgák alapítottak.⁸⁶ Igor Kopytoff szerint a határvidékeken lejátszódó folyamatokra vezethető vissza a mai afrikai társadalmak többsége.⁸⁷ Délkelet-Ázsiában külön fogalmat (Zomia) alkottak arra a földrajzi területre, amely az elmúlt évezredek során – nehezen megközelíthető volta miatt – menedéket kínált a szomszédos államok területéről elszökő csoportok számára.⁸⁸

A folyamat háttérében meghúzódó okot nem nehéz felismerni: a szökevények kénytelenek bizonyos minimális méretű közösségeket létrehozni, amelyek képesek biztonságot nyújtani az ott lakóknak.⁸⁹ Van néhány Árpád-kori törvényünk, amelyeket úgy is lehet értelmezni, hogy ezeknek a szökevényeknek, kóborlóknak közösségekbe szerveződése a 11. századi Magyarországon is megkezdődött. Szent László I. törvénykönyvének 19. fejezete elrendeli, hogy az egyházukat elhagyó falvak népét visszatérésre kell kényszeríteni.⁹⁰ Hasonlóan rendelkezik a Könyves Kálmán idején tartott zsinat 13. fejezete.⁹¹ A ’vándorló falvak’ jelenségét

from any firm control, were the ideal gathering place for all kinds of rebels, dissidents, insurrectionists, irregulars who had deserted from their armies, adventurers, and robbers, whether on a tribal or an individual level, so that these steppes were generally rife with danger, including political danger.” (Menges 1994, 39.) A kérdés irodalmát összefoglalja Lee 2015, 21–23.

81 “In the western Qipchaq Steppe and Eastern Europe, the sources composed in Turkic, Slavic, and Latin used the terms qazaq, kazak, and kozak in a broader sense to denote »a political dissident«, »a fugitive/runaway«, as well as »a vagabond/wanderer« and/or »a brigand/freebooter«.” (Lee 2015, 45.)

82 Fedinec et al. 2021, 154., 157.; Magocsi 2010, 193. A „qazaqlıq” jelenségét és a kozák és kazak etnogenezis folyamatát részletesen vizsgálja Lee 2015.

83 Lee 2015. 88–92.

84 “The Nikon Chronicle refers to a group of border guards based in Ryazan, who were probably of fugitive origin and who in 1444 fought on the Muscovite side against the Tatar invaders, as »the Ryazan cossacks« (kazaki ryazan’skia).” (Lee 2015, 41.)

85 Covington 1967, 340–357.; Frank 2011, 15., 31–32., 41–43.

86 Kopytoff 1987, 76.; Scott 2009, 25.

87 Kopytoff 1987, 7. Lásd még: González-Ruibal 2014.

88 Scott 2009.

89 Scott 2009, 185.

90 Závodszy 1904, 161.

91 Závodszy 1904, 208.

egyesek a talajváltó gazdálkodással,⁹² mások nomadizáló, állattartó közösségekkel⁹³ hozzák összefüggésbe. Kristó Gyula érvelése szerint a talaj kimerülése miatt végrehajtott költözést nem korlátozták volna törvénnyel, hiszen a jelenség mögött természeti-gazdasági kényszer húzódott meg. Igazát az is alátámasztja, hogy Szent László I, 11. törvénye lehetővé teszi az egyházaktól távoli falvak számára, hogy csak egyetlen embert küldjenek maguk helyett a vásárnapi és ünnepnap misékre.⁹⁴ Úgy látszik, hogy László és Kálmán törvényei inkább olyan közösségekre vonatkoznak, amelyek nem egy zárt területen belül változtatják helyüket, hanem kifejezetten a templomok – és nem valamelyik templom – környezetéből akartak eltávolozni.⁹⁵ Megélhetésük ettől függetlenül még alapulhatott földművelésen. Afrikai, ázsiai, amerikai példák mutatják, hogy az irtásos földművelés szándékos döntés eredménye lehet, mert a mobilabb életmóddal – legyen az zsákmányoló, állattenyésztő vagy talajváltáson alapuló földművelő – könnyebb az állami kontrollt elkerülni.⁹⁶ Ezt felismerve az államhatalom – az Árpád-kori uralkodókhoz hasonlóan – ezeken a területeken is törekedett/törekszik kikényszeríteni a falvak helyben maradását és a lakosság áttérését olyan földművelési eljárásokra, amelyek ezt lehetővé teszik.⁹⁷

Lehetséges, hogy részben ezen falvak lakóival kénytelen foglalkozni Szent László III, 1. fejezete is: „Post hec inquiratur a cunctis optimatibus et populo, si quam villam sciant furto diffamatam...”⁹⁸ Hasonlóképpen nem egyes tolvajokról szól Kálmán I, 62 sem, hanem *tolvajok falváról*: „Ha valamely faluban, ahol a király járt, valamely ló elvesz, abból a faluból senki se térítse meg; de ha azon a vidéken olyan falu van, ahol tolvajok laknak, ezeket kötözzék meg.”⁹⁹ A lopott jószágot legegyszerűbben a határvidéken élő, állami kontroll alól kibújó csoportok adhatták el – külföldre.¹⁰⁰ Ennek tömeges előfordulása miatt lehetett szükséges a határvidéki állatkereskedés határozott tiltása.¹⁰¹ Szent László fentebb említett törvényéből az mindenestre egyértelműen kiderül, hogy a szőkevény szolgák biztonsági kockázatot jelentettek.

A székelység 11. századtól kialakuló identitása a magyarázat arra, hogy nevük a középkori forrásokban rendszeresen etnikai csoportok társaságában fordul elő. Kristó Gyula ezért ragaszkodott az *'skl'* etimonhoz és hogy a székelység eredetileg török nyelvet beszélő törzs volt, elutasítva az előbbi hipotézisre vonatkozó turkológiai és az utóbbit illető magyar nyelv-

92 Szabó 1969, 58.; KMTL 208.

93 Kristó 1998, 158–159.; Kristó 1999, 147–148.; KMTL 615., 667.

94 Kristó 1999, 146.; Závodszy 1904, 160.

95 Kristó 1999, 147–148.

96 Scott 2009, 182–207. Ugyancsak az adók behajtását nehezíti a települések felbomlása, szétszóródása: Scott 2009, 181., 208–210., 219.; González-Ruibal 2014, 158.

97 Scott 2009, 5., 12., 39., 179–180.

98 Závodszy 1904, 173.

99 “Si in villa, qua rex fuerit, equus perdatur, nullus de villa illa emendet; sed si circa partes illas latronum villa fuerit, hy ligentur.” – Závodszy 1904, 191.

100 Az állami kontroll elől kitérő, a határvidéken megtelepedő csoportok „mellékjövendelméhez.” González-Ruibal 2014, 83–85.

101 Szent László II, 15–18. (Závodszy 1904, 170–171.)

szeti véleményeket.¹⁰² A hajdúk esete mutatja, hogy az önálló identitás milyen könnyen kialakulhat megfelelő körülmények között: a szó első előfordulása 1500 tájékára tehető,¹⁰³ egy évszázad múlva már letelepítik őket, kiváltságokat kapnak, aminek köszönhetően – a székelységhez hasonlóan – önálló identitásukat az újkorig megtartják, a hadjáratokban önálló csapattestként harcolnak. Michael B. Rowton az ilyen jellegű csoportnevekre (héber, kozák stb.) javasolta a szociális etnoníma („social ethnonym”) kifejezés alkalmazását.¹⁰⁴

A hajdúság kialakulása nem választható el a 16. századi háborús viszonyoktól, ezért utalni szeretnék Zsoldos Attila megállapítására, hogy az Árpád-kori ’kóborlók’ megjelenésében is nagy szerepet játszhattak a hasonló körülmények.¹⁰⁵ Bár a csoport genezisében különböző etnikumok vehettek részt,¹⁰⁶ nem kétséges, hogy a magyarság egyik néprajzi csoportját alkotják nyelvi szempontból is. Kristó Gyulának fentebb említett gondolatmenetére utalva jegyzem meg, hogy kiváló történészünk egyetértően hivatkozik Kósa László és Filep Antal munkájára, amelyben a szerzők „a táji különbségekkel magyarázott valóságos és az annak tetsző néprajzi egységek” csoportosítását végzik el, és amelyben székelyek és hajdúk ugyanabba a kategóriába kerültek.¹⁰⁷ A székelység esetében sincsen tehát szükség annak feltételezésére, hogy önálló törzsi szervezettel rendelkező, csatlakozott segédnép volt a 11. század előtt.

Akadémiai doktori értekezésben Révész László felhívja rá a figyelmet, hogy a nyugat-magyarországi, feltételezett korai székely településterületek közül csak a Fertő-tó környékén mutatható ki a 10. század első felére keltezhető régészeti leletanyag. Az Őrségben, az Őrvidéken és a Göcsejben a 10. század második felében jelenik meg a magyarokhoz köthető leletanyag, ezért kizárható, hogy a székelyek őseit ekkoriban vagy első királyaink idején telepítették volna innen Erdélybe¹⁰⁸ határőrizeti feladattal. Helyettük számolni kell a 9. századi népesség továbbélésével, amelyik szerepet játszhatott a székelység etnogenezisében, illetve az Alpokálján a 11. században már kimutathatók magyar kulturális hatások.¹⁰⁹ Ez ismét csak arra utal, hogy a székelység genezisének döntő folyamata elválaszthatatlan a 11. századtól és a ’kóborlástól’.

A korai székelyföldi „székely” embertani anyag vizsgálata során „feltűnően széles hasonlósági kör rajzolódott ki”.¹¹⁰ Fizikai antropológiai adatok alapján Háromszéken a petőfalvi és zabolai temető népessége „nem a honfoglalás kor idején alakult ki, hanem az azt meg-

102 Kristó 2002, 11–23.

103 EWUng 512.

104 Rowton 1976, 15–20. A jelentésárnyalatok változásának elemzése az ’apírúk – héberek esetében: Na’aman 2005.

105 Zsoldos 2015, 227.

106 “The group would be at the core of an emerging, ethnically »anomalous« community of the kind we discussed at the beginning of this analysis as discomfitting to the notion of the »tribe.« The group’s continued growth would lead to a gradual consolidation of customs from the disparate but kindred customs of its constituent units. And one of its languages would become dominant—a process facilitated by widespread African regional multi-lingualism.” (Kopytoff 1987, 49.)

107 Kristó 2003, 6.

108 Révész 2018, 131–133. Lásd még Langó 2010.

109 Révész 2018, 133–134.

110 Benkő 2012, 65–67.; Fóthi et al. 2012, 543–552.

előző (római, avar)¹¹¹ Karoling-kor népességéhez kapcsolódik.” Tőlük eltérő az udvarhelyszéki embertani anyag: a szentábrahími temetőben eltemetettek a Karoling-kori dunántúli és honfoglalás kori magyar temetők antropológiai anyagával mutatnak kapcsolatot. A Csíki- és Gyergyói-medence antropológiai anyaga közelebbi hasonlóságot mutat az udvarhelyszéki-vel, mint a háromszékiekkel. Hasonló kép bontakozik ki a mai székely népesség genetikai vizsgálata alapján.¹¹² Antropológiai szempontból tehát az erdélyi székelység nem egységes népesség. Az természetesen vita tárgya lehet, hogy a honfoglalás előtti népesség székelységbe olvadása kizárólag békés körülmények között történt-e. A 13. századi hadjáratok során a székelyek rendszeresen zsákmányoltak szolgálakat Kelet- és Nyugat-Európából is.¹¹³ A székelyföldi temetőkben talált 13–14. századi nyugat-európai tárgyakat Benkő Elek kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázza,¹¹⁴ de az is lehetséges, hogy legalább részben az elhurcolt és a helyi társadalomba beilleszkedett egykori hadifoglyok viseleti elemeivel van dolgunk. Ennek példájára nem lehet kizárni, hogy már a 11. századi nyugat-magyarországi székelység – kihasználva a korszak háborús viszonyait – hasonló módon járt el, és ez is hozzájárult a jelentős, 9. századi helyi gyökerekkel rendelkező népesség szerepéhez a székelység etnogenezisében.

Ez összhangban áll a nyelvészeti adatokkal: a korai székelység a Kárpát-medence különböző területein élt, és a honfoglalás után alakult ki. A nyelvjárásilag erősen tagolt Erdélyen belül a székelyföldi nyelvjárások egy része az Őrség, Örvidék és Pozsony környéki magyar csoportokéval rokonítható, mások a baranyai, valkói magyarságéval.¹¹⁵ A helynevek szintén arra utalnak, hogy a székelység a magyar nyelvterület különböző részeiről – a fentiekén kívül Biharból – származik, és a régi helyen használt helynevek egy részét „magával vitte” új hazájába.¹¹⁶ A Királyhágótól nyugatra élő székelység történeti forrásokban dokumentált területi megosztottságát tehát nem előzte meg egységes településterület és központi (fejedelmi, királyi) széttelepítés.¹¹⁷ Utóbbi esetben ugyanis egységes nyelvjárással kellene találkoznunk ezeken a székelyek lakta területeken és – a 13. századi ismételt összetelepítés után – a mai székelységnél. Ehelyett utóbbi még 800 év után is őrzi különböző nyelvjárásait. Lényegé-

111 Saját kiegészítés Benkő Elek tanulmánya alapján. Fontosnak tartom jelezni, hogy a Karoling-kori népesség kontinuitása részben a római korig vezethető vissza, tehát a jelenség önmagában nem alkalmas annak igazolására, hogy az avar kori népesség magyar nyelven beszélt volna. Az igazolható kontinuitás nem nyelvi, hanem genetikai, és nem az avar korig nyúlik vissza, hanem korábbra.

112 Borbély et al. 2023. A szerzők szerint “The genetic proximity of Balkan populations may also be a consequence of the formerly inhabited areas of the Székelys in southern Hungary.” (Borbély et al. 2023, 18.) Fentebb láttuk, hogy a fizikai antropológiai adatok elsősorban a középkori Magyarország nyugati területeinek embertani anyagával mutatnak kapcsolatot. A recens genetikai adatok ezt kiegészíteni látszanak, és a székelység egy másik fontos, a történeti forrásokból ismert települési területével hozhatók összefüggésbe.

113 Kristó 2002, 64.

114 Benkő 2012, 122.

115 Benkő 1991.

116 Benkő 1990; Benkő 1993.

117 Benkő 2005, 272–273.

ben hasonlót sugallnak a székely ágnevek (Kürt, Jenő) is:¹¹⁸ a székelység integrációját a magyar törzsek dezintegrációja előzte meg, ami nem független a 10–11. századi folyamatoktól, a magyar állam megszervezésétől.¹¹⁹

A középkori székelység antropológiai és nyelvjárási jellemzői tehát a honfoglalás után és Erdélybe költözésük előtt az ország különböző területein, egymástól függetlenül alakultak ki. A nyugati határ székelységének etnogenezisében szerepet játszottak olyan, a 10–11. századi gyepűn élő nem magyar csoportok, amelyeknek az ősei valóban a Karoling Birodalomban éltek. Ettől a csoporttól kerülhetett a székelyekhez az úgynevezett székely írás, amelyben a kelet-európai rovásírás jeleit a glagolicának és cirillicának a betűivel egészítették ki.¹²⁰ Hogy a székely írás nem magyar, hanem a székelyekkel együtt élő, de idegen csoporttól származik, azt még a hun történetet megalkotó Kézai is így gondolta.¹²¹ A Kézai által említett *Blackis* kifejezés alatt¹²² erdélyi románokra szoktak gondolni, hiszen a székelyek ekkor már jelenlegi hazájukban élnek. De a vlach kifejezés általánosságban jelent romanizált népeiséget, tekintet nélkül a földrajzi helyre. A Dunántúlon pedig együtt volt romanizált népeiség¹²³ és rovásírás az avar korban.¹²⁴

Maga Kézai is használja a *black/vlach* kifejezést a dunántúli romanizált népeiséggel kapcsolatban: „Pannonia, Panfilia, Macedonia, Dalmatia és Frigia városai, melyeket a hunok gyakran zaklattak rablóhadjáratokkal és ostromokkal, Ethelétől engedélyt kaptak, hogy szülőföldjüket elhagyják, és az Adriai tengeren keresztül Apuliába költöztek; a vlachok, akik pásztoraik és földműveseik voltak, a maguk szántából Pannoniában maradtak.”¹²⁵ A szövegösszefüggés alapján a Pannonia kifejezés ebben az esetben az egykori római provincia területére vonatkozik, nem pedig Magyarország egészére. Ennek a népeiségnek a leszármazottai pedig – az antropológiai anyag tanúsága szerint – valóban összekeveredtek a székelyekkel, és velük együtt éltek Erdélyben.

118 Györffy 1941, 50–58. Vannak közöttük különböző (magyar, német, szláv) eredetű személynévek, népnév (besenyő), törzsnevek/településnevek. A személynévekkel kapcsolatban Györffy György felhívta rá a figyelmet, hogy jellemzően keresztények. (Györffy 1941, 54) Ez szintén nem azt a hipotézist erősíti, hogy a székelység megszervezésére az államalapítást megelőző időszakban került volna sor.

119 Közel-keleti példák a „tribal disintegration – reintegration,” „detrribalization – retribalization” folyamatára: Rowton 1977.

120 Vékony 1997, 1332–1334.; Róna-Tas 1999, 440–441. Az írásrendszer eredetéről a kutatástörténet áttekintésével: Sándor 2014, 123–146. Sándor Klára csak az ’f’ hangot jelölő graféma átvételével számol. (Sándor 2014, 139–143.)

121 Benkő 2012, 53.

122 “[...] unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.” (SRH 162–163.)

123 A középkori történeti források ilyenét értelmezéséhez: Deletant 1992, 67–85. A római kori népeiség anyagi kultúrája a 7. század utolsó harmadáig kimutatható: Vida 2008. Az anyagi kultúra ezt követő egységesülése nem jelenti automatikusan a regionális identitások és nyelvek teljes eltűnését.

124 Fehér 2020.

125 “Pannoniae, Panfiliae, Macedoniae, Dalmatiae et Frigiae civitates, quae crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigatae, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata transierunt; Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.” (SRH 156–157.)

Vékony Gábor a székely írás kialakítását „a IX. századi nagy térítés emlékei közé” sorolja.¹²⁶ Vékony következtetéseivel harmonizál, hogy a székelyföldi rovásfeliratok egyenlőtlen eloszlása az egyes székely csoportok eltérő előtörténetével hozható összefüggésbe.¹²⁷ A legtöbb és legkorábbi felirat Udvarhelyszékről való, amelynek lakossága többek között a Dunántúl Karoling-kori népességével mutat hasonlóságot antropológiai szempontból.¹²⁸ Amennyiben Vékonynak igaza van, akkor a magyar nyelv kereszténységgel kapcsolatos szláv, török és német jövevényszavai arra utalnak, hogy ez a térítés nem magyar nyelvű népességet vett célba.¹²⁹ A korlátozott célokra használt székely írás alkalmas lehetett a már említett disszimiláció eszközeként a székelység elit voltának hangsúlyozására,¹³⁰ ugyanakkor írásképét, nyelvét és használati körét tekintve is gyökeresen más jellegű, mint a királyság szolgálatába állított latin írásbeliség. Ezért maradt fenn kizárólag annál a csoportnál, amelyik sikeresen őrizte meg autonómiáját a királyi hatalommal szemben az egész középkor során.¹³¹

Szintén Vékony szerint a székely kereszténység erős voltára – ez által a székelység 9. századi dunántúli jelenlétére – utal, hogy a 14. században Székelyföld falvainak 90%-a egyházas település a magyarországi 41%-os átlaggal szemben.¹³² Én erre megfelelő magyarázatnak érzem, hogy ezeknek a székely településeknek a nagyobbik részét szervezett telepítéssel hozták létre a 13. században. ■

Hivatkozott irodalom

ÁMTF. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.

126 Vékony 1997, 1334.

127 Benkő 2012, 54., 56.

128 Fóthi et al. 2012, 545.

129 Nem tartom meggyőzőnek azokat az egymásnak is ellentmondó kísérleteket, amelyek különböző avar kori rovásírást feliratokat magyarul próbálnak értelmezni (Keszi 1998, 730–732.; Keszi 2021.). A legújabb genetikai vizsgálatok – összhangban az eddigi történeti, nyelvészeti, régészeti és antropológiai adatokkal – kizárólag a honfoglaló magyarok esetében találtak bizonyítékot arra, hogy etnogenezisükben finnugor nyelven beszélő népesség is szerepet játszott: Fehér et al. 2015.; Csósz et al. 2016.; Post et al. 2019; Fóthi et al. 2020.; Maróti et al. 2022.

130 Scott 2009, 225.; Sándor 2014, 258. Ugyanígy gondolta már Révai Miklós is: „Igen úgy tarthatjuk tehát: hogy csak a’ Székelyeknek találmányok ezek a’ betűk, már itt laktokban. El gondolhatjuk pedig az okát, hogy ez a’ régi, és magát a’ többi Magyaroktól igen meg különböztető nemzet, különös betűk nélkül sem akart lenni. A’ meszsze fel menő eredetet, a’ régi származással való ditsekedés mellett, igen könnyen sűgallotta a’ másik gyalóbb testvér a’ kérdés.” (Révai 1833, 60.)

131 “Far from being sociological and cultural givens, lineage practices, genealogical reckoning, local leadership patterns, household structures, and perhaps even the degrees of literacy have been calibrated to prevent (and in rare cases to facilitate) incorporation in the state.” Scott 2009, 32.

132 Vékony 1997, 1334.

- Bába 2021.** Bába Barbara: Az ë ~ ö szembenállás területi és kronológiai sajátosságai a korai ómagyar korban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 117. (2021) 301–324.
- Benkő 1980.** Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei emlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Benkő 1989.** Benkő Loránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. *Magyar Nyelv*, LXXXV. (1989) 3–4. sz. 271–287., 385–405.
- Benkő 1990.** Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum, 1. (1990) 109–122.
- Benkő 1991.** Benkő Loránd: Nyelvészeti adalékok a magyarság erdélyi megtelepedéséhez. *Magyar Múzeum*, 1. (1991) 52–61.
- Benkő 1993.** Benkő Loránd: Megjegyzések a víznevekről. (Adalékok a székelység történetéhez.) *Névtani Értesítő*, 15. (1993) 50–56.
- Benkő 2002.** Benkő Loránd: A székely néprész név ómagyar történetéhez. *Magyar Nyelv*, XCVIII. (2002) 3. sz. 257–265.
- Benkő 2005.** Benkő Loránd: A székelység szerepe az Árpád-kori magyar országvédelemben. *Magyar Nyelv*, CI. (2005) 3. sz. 269–274.
- Benkő 2012.** Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I–II*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest, 2012.
- Borbély et al. 2023.** Borbély, Noémi – Székely, Orsolya – Szeifert, Bea – Gerber, Dániel – Máthé, István – Benkő, Elek – Mende, Balázs Gusztáv – Egyed, Balázs – Pamjav, Horolma – Szécsényi-Nagy, Anna: High Coverage Mitogenomes and Y-Chromosomal Typing Reveal Ancient Lineages in the Modern-Day Székely Population in Romania. *Genes* 14. (2023) 1. sz. 133. <https://doi.org/10.3390/genes14010133>
- Bottéro 1981.** Bottéro, Jean: Les Habiru, les nomades et les sédentaires. In Jorge Silva Castillo (Ed.): *Nomads and sedentary peoples: XXX International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa*. Colegio de México, México, D.F., 1981. 88–107.
- Buccellati 1977.** Buccellati, Giorgio: 'Apirū and Munnabtūtu – The Stateless of the First Cosmopolitan Age. *Journal of Near Eastern Studies* 36. (1977) 2. sz. 145–147.
- Buchberger 2022.** Buchberger, Erica: Origin Legends of Visigothic Spain in Isidore of Seville's Writings. In Brady, Lindy – Wadden, Patrick (Eds.): *Origin legends in early medieval western Europe. Reading medieval sources*. Brill, Leiden–Boston, 2022. 25–45.
- Clastres 1987.** Clastres, Pierre: *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*. Zone Books, distributed by the MIT Press, New York – Cambridge (Massachusetts) – London (England), 1987.
- Clauson 1972.** Clauson, Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press, Oxford, 1972.
- Covington 1967.** Covington, James W.: Migration into Florida of the Seminoles, 1700–1820. *Florida Historical Quarterly* 46. (1967) 4. sz. 340–357.
- Csősz et al. 2016.** Csősz, Aranka – Szécsényi-Nagy, Anna – Csákyová, Veronika – Langó, Péter – Bódis, Viktória – Köhler, Kitty – Tömöry, Gyöngyvér – Nagy, Melinda – Men-

- de, Balázs Gusztáv: Maternal genetic ancestry and legacy of 10th century AD Hungarians. *Scientific Reports* 6. (2016) 33446. 1–13.
- D. Bartha 1958.** D. Bartha Katalin: *A magyar szóképzés története.* (Magyar történeti szókészlet II.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1958.
- DAI.** Constantine Porphyrogenitus: *De Administrando Imperio.* Volumen I. Greek text ed. by Gyula Moravcsik. English translation by Romilly James Heald Jenkins. New, Revised Edition. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D. C. 1985.
- Deletant 1992.** Deletant, Dennis: Ethnos and Mythos in the History of Transylvania: The case of the chronicler Anonymus. In Péter, László (ed.): *Historians and the History of Transylvania.* (East European Monographs) Columbia University Press, New York, 1992. 67–85.
- DHA.** Györffy, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae antiquissima: accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia.* Volumen I. *Ab anno 1000 usque ad annum 1131.* In aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1992.
- Eren – Pais 1943.** Eren, Hasan – Pais Dezső: A székely név magyarázatához. *Magyar Nyelv* XXXIX (1943) 3. sz. 205–209.
- Etymologies.** Barney, Stephen A. – Lewis, W. J. – Beach, J. A. – Berghof, Oliver (Ed., Trans., Comm.): *The Etymologies of Isidore of Seville.* Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- EWUng.** Benkő, Loránd (Hrsg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- Fedinec et al. 2021.** Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság.* (Társadalomtudományi Kutatóközpont.) Gondolat Kiadó, Budapest, 2021.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovasírásos emlékek gyűjteménye. I. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek.* (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 12.) Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020.
- Fehér et al. 2015.** Fehér, Tibor – Németh, Endre – Vándor, Anna – Kornienko, Igor V. – Csáji, László Koppány – Pamjav, Horolma: Y-SNP L1034: limited genetic link between Mansi and Hungarian speaking populations. *Molecular Genetics and Genomics* 290. (2015) 377–386.
- Fehértói 1983.** Fehértói Katalin: Árpád-kori kis személynévtár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Fóthi et al. 2020.** Fóthi, Erzsébet – Gonzalez, Angéla – Fehér, Tibor – Gugora, Ariana – Fóthi, Ábel – Biró, Orsolya – Keyser, Christine: Genetic analysis of male Hungarian Conquerors: European and Asian paternal lineages of the conquering Hungarian tribes. *Archaeological and Anthropological Sciences* 12. (2020) 1–21.
- Fóthi et al. 2012.** Fóthi Erzsébet – Bernert Zsolt – Hajdu Tamás – Kővári Ivett: Középkori embertani leletek a Székelyföldön. In Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I–II.* Ma-

- gyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest, 2012. 473–662.
- Frank 2011.** Frank, Andrew: *The Seminole. The history and culture of Native Americans*. Chelsea House, New York, 2011.
- Gerhard 1959.** Gerhard, Dietrich: The Frontier in Comparative View. *Comparative Studies in Society and History* 1. (1959) 205–229.
- Gombocz 1912.** Gombocz, Zoltán: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarisghen Sprache*. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX.) Société Finno-Ougrienne, Helsinki, 1912.
- González-Ruibal 2014.** González-Ruibal, Alfredo: *An Archaeology of Resistance: Materiality and Time in an African Borderland*. Rowman and Littlefield, Lanham – Boulder – New York – Toronto – Plymouth, UK, 2014.
- Györffy 1941.** Györffy György: A székelyek eredete és településük története. In Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1941.
- H. Varga 2020.** H. Varga Márta: A szófajjelölő képzők funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 144. (2020). 1. sz. 44–67.
- Kakuk 1991.** Kakuk Zsuzsa: *Mai török nyelvek I. Bevezetés*. (Egyetemi jegyzet.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Keszi 1998.** Keszi Tamás: Makkay János: *A magyarság keletkezése*. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Szolnok 1994. Könyvismertetés. *Ethnographia* 109. (1998) 2. sz. 723–732.
- Keszi 2021.** Keszi Tamás: Megjegyzések a Jánoshida–tótkéripusztai tűtartó feliratának legújabb olvasatához. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 5. (2021) 50–66.
- Klima 2001.** Klima László: A székelyek nevééről. In Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. Balassi Kiadó, Budapest, 2021. 149–160.
- Kiss 1988.** Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KMTL** Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Kopytoff 1987.** Kopytoff, Igor: The Internal African Frontier: the Making of African Political Culture. In Kopytoff, Igor (ed.): *The African Frontier: the Reproduction of Traditional Societies*. Indiana University Press, Bloomington (IN), 1987. 3–84.
- Kordé 1996.** Kordé Zoltán: Néhány gondolat a Csaba-problémáról. *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* CIII. (1996) 57–65.
- Kordé 2009.** Kordé Zoltán: A székelység eredetéről. *Csodaszarvas* 3. (2009) 61–76.
- Kristó 1974.** Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Kristó 1975.** Kristó Gyula: Üzbég és tolvaj. *Magyar Nyelv* LXXI. (1975) 1. sz. 62–66.
- Kristó 1995.** Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995.
- Kristó 1998.** Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Kristó 1999.** Kristó Gyula: *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.

- Kristó 2000.** Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2000.
- Kristó 2002.** Kristó Gyula: *A székelők eredete*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Kristó 2003.** Kristó Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19.) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2003.
- Langó 2010.** Langó, Péter: „Die Bestimmung der Landesgrenzen” – zur Frage der westlichen Grenze des Ungarischen Fürstentums des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40. (2010) 4. sz. 579–596.
- Lee 2015.** Lee, Joo-Yup: *Qazaqlıq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs: State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia*. (Studies in Persian Cultural History) Brill, Leiden–Boston, 2015.
- Ligeti 1986.** Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Magocsi 2010.** Magocsi, Paul R.: *A history of Ukraine: The land and its peoples*. Second, Revised and Expanded Edition. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 2010.
- Maróti et al. 2022.** Maróti, Zoltán – Neparáczi, Endre – Schütz, Oszkár – Maár, Kitti – Varga, Gergely I. B. – Kovács, Bence – Kalmár, Tibor – Nyerki, Emil – Nagy, István – Latinovics, Dóra – Tihanyi, Balázs – Marcsik, Antónia – Pálfi, György – Bernert, Zsolt – Gallina, Zsolt – Horváth, Ciprián – Varga, Sándor – Költő, László – Raskó, István – Nagy, Péter L. – Balogh, Csilla – Zink, Albert – Maixner, Frank – Götherström, Anders – George, Robert – Szalontai, Csaba – Szenthe, Gergely – Gáll, Erwin – P. Kiss, Attila – Gulyás, Bence – Ny. Kovacsóczy, Bernadett – Gál, Szilárd Sándor – Tomka, Péter – Török, Tibor: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians, *Current Biology* 32. (2022) 2858–2870.
- Menges 1994.** Menges, Karl H.: *The Turkic languages and peoples: An introduction to Turkic studies*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 42.) Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.
- Merton 1936.** Merton, Robert K.: The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review* 1. (1936) 894–904.
- MES.** Knauz, Ferdinandus (ed.): *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I.* Typis descriptis Aegydius Horák, Strigonii, 1874.
- MNySz.** Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.): *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III.* Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1890–1893.
- Na’aman 2005.** Na’aman, Nadav: Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere. In Na’aman, Nadav: *Canaan in the Second Millennium B.C.E. Collected Essays*. Volume 2. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2005. 252–279.
- Papp 2014.** Papp István: *Magyar nyelvtörténet*. Kézirat, Debrecen, 2014.
- Péntek 2014.** Péntek János: A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. *Magyar Nyelv*, CX. (2014) 4. sz. 406–416.

- Post et al. 2019.** Post, Helen – Németh, Endre – Klima, László – Flores, Rodrigo – Fehér, Tibor – Türk, Attila – Székely, Gábor – Sahakyan, Hovhannes – Mondal, Mayukh – Montinaro, Francesco – Karmin, Monika – Saag, Lauri – Yunusbayev, Bayazit – Khusnutdinova, Elza K. – Metspalu, Ene – Villems, Richard – Tambets, Kristiina – Rootsi, Siiri: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports*, 9. (2019) 7786. 1–10.
- Rainey 1995.** Rainey, Anson F.: Unruly Elements in Late Bronze Canaanite Society. In Wright, David P. – Freedman, David Noel – Hurvitz, Avi (Eds.): *Pomegranates and Golden Bells: Studies in Biblical, Jewish, and Near Eastern Ritual, Law, and Literature in Honor of Jacob Milgrom*. Eisenbrauns, Winona Lake (IN), 1995. 481–496.
- Révai 1833.** Révai Miklós: Magyar literatura, vagy is: A' Magyar Deáki Történet. *Tudományos Gyűjtemény*, 17. (1833) 2. sz. 49–91.
- Révész 2018.** Révész László: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpá-toktól a Dunáig*. Kézirat, Szeged, 2018.
- Róna-Tas-Berta 2011.** Róna-Tas, András – Berta, Árpád: *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. With the Assistance of László Károly. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011.
- Róna-Tas 1999.** Róna-Tas, András: *Hungarians and Europe in The Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Central European University Press, Budapest, 1999.
- Rowton 1976.** Rowton, Michael B.: Dimorphic Structure and the Problem of the 'Apirū – 'Ibrīm. *Journal of Near Eastern Studies* 35. (1976) 1. sz. 13–20.
- Rowton 1977.** Rowton, Michael B.: Dimorphic Structure and the Parasocial Element. *Journal of Near Eastern Studies* 36. (1977) 3. sz. 181–198.
- Sándor 2014.** Sándor Klára: *A székelly írás nyomában*. Typotex Kiadó, Budapest, 2014.
- Sándor 2021.** Sándor Klára: A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei. The possibilities of reinterpreting the Turkic–Hungarian language contacts. In Klima László – Türk Attila (szerk.): *Párhuzamos történetek*. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében Budapest, 2020. november 11–13. (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2.) Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021. 77–101.
- Scott 2009.** Scott, James C.: *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. Yale University Press, New Haven, 2009.
- Sebestyén 1897.** Sebestyén Gyula: A székellyek neve és eredete. *Ethnographia*, VIII. (1897) 1–6. sz. 30–54., 141–167., 241–257., 345–362., 417–430.
- SRH.** Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae Gestarum*. I–II. Nap Kiadó, Budapestini, 1999. (reprint)
- Szabó 1969.** Szabó István: *A középkori magyar falu*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Varga 2005.** Varga Beáta: A magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság történeti párhuzamai. *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica*, CXX. (2005) 31–47.

- Vékony 1983.** Vékony Gábor: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In Tőkei Ferenc (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok*. (Körösi Csorna Könyvtár 18.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 215–236.
- Vékony 1997.** Vékony Gábor: A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században. *Életünk*, 35. (1997) 10., 11–12. sz. 1145–1170., 1317–1340.
- Vida 2008.** Vida, Tivadar: Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In Curta, Florin (ed.): *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*. Brill, Leiden–Boston, 2008. 13–46.
- Závodszy 1904.** Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. (Függelék: a törvények szövege). Szent István Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Budapest, 1904.
- Zsoldos 1997.** Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik*. Magyarország története 1301-ig. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.
- Zsoldos 2015.** Zsoldos Attila: Kóborlás az Árpád-kori Magyarországon. In Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Kecskeméti Katona József Múzeum, Budapest–Kecskemét, 2015. 221–230.

ABSTRACT

Alternative proposal to explain the origin of the Szekler name and social group

The word Székely/Szekler was formed from the Hungarian verb 'szökik' (jump, move fast, escape, run away) using the suffix -l/ly creating deverbal nouns. The original meaning of the word is 'a swift-moving, fugitive, runaway (person)'. The formation of the social group began in the 11th century. The process was triggered by the establishment of the landlord system and the frequent wars which led to the escape and 'wandering' of slaves and free people coerced into subordination. The refugees mainly settled in the sparsely populated border region where groups of different origins formed a unified identity. The historical parallels of the process are provided by the 'Apiru, the Cossacks and the Hungarian Hajduk.

KEYWORDS: Szekler, fugitive, Uzbek/Izbek, Csaba, state foundation, "wandering," borderland, institutional vacuum, 'Apiru, Cossacks, Hajduk